

Konrad Paduszek, Witold Rawski

Wojskowe Biuro Historyczne i jego kadra w 1939 roku

Przegląd Historyczno-Wojskowy 12 (63)/1 (234), 69-96

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KONRAD PADUSZEK, WITOLD RAWSKI

WOJSKOWE BIURO HISTORYCZNE I JEGO KADRA W 1939 ROKU*

Powstała we wrześniu 1919 r. Sekcja Historyczno-Operacyjna Oddziału III Naczelnego Dowództwa została przekształcona w wydział, a następnie Referat Historyczno-Operacyjny Oddziału III Sztabu Generalnego WP. 14 listopada 1922 r. został on przeformowany w Biuro Historyczne Sztabu Generalnego, pięć lat później – w 1927 r. – zmieniono nazwę na Wojskowe Biuro Historyczne (WBH). Podlegało ono Generalnemu Inspektorowi Sił Zbrojnych. W tym czasie kierownictwu WBH zostało podporządkowane, jako instytucja autonomiczna, Centralne Archiwum Wojskowe wydzielone z Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego. Połączone archiwum podręczne WBH i CAW otrzymało nazwę Archiwum Wojskowe¹. WBH składało się z wydziałów: Wojen Dawnych, Wojny Światowej, Formacji Polskich, Wojny Polsko-Bolszewickiej. Biuro wydawało w latach 1929–1938 czasopismo „Przegląd Historyczno-Wojskowy”.

W 1939 r. Wojskowe Biuro Historyczne było jedyną wyspecjalizowaną instytucją Wojska Polskiego prowadzącą badania nad dziejami polskich i zagranicznych sił zbrojnych. Według rozkazu ministra spraw wojskowych powołującego WBH, zadania instytucji miały polegać na:

- zbieraniu dokumentacji, opracowywaniu wyników badań i publikowaniu opracowań historycznych dotyczących wojen polskich 1918–1920 oraz przygotowywaniu ekspertyz w tym zakresie;
- przygotowaniu do druku urzędowej historii wojny polsko-sowieckiej 1919–1920 oraz publikowaniu szczegółowych studiów taktycznych z tego zakresu;
- zbieraniu dokumentacji, opracowywaniu wyników badań i publikowaniu materiałów źródłowych i prac historycznych dotyczących wojny światowej 1914–1918 oraz walk formacji polskich w tym czasie;
- zbieraniu dokumentacji, opracowywaniu wyników badań i publikowaniu materiałów źródłowych i opracowań historycznych dotyczących wojen dawnych, ze szczególnym

* Artykuł traktuje o sprawach organizacyjnych WBH; autorzy zrezygnowali z omawiania działalności naukowej i dorobku Biura. Jest to fragment przygotowywanego opracowania na temat historii WBH.

¹ „Dziennik Rozkazów MSWojsk.” 1927, nr 34, poz. 398. Tym samym unieważniono organizację Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego w części dotyczącej CAW.

uwzględnieniem wojen polskich oraz nawiązanie współpracy w tym zakresie z cywilnymi instytucjami naukowymi;

- opiniowaniu i przygotowywaniu ekspertyz w zakresie doświadczeń wojennych we współpracy z inspektorami armii i oddziałami Sztabu Generalnego oraz departamentami MSWojsk².

Na początku 1939 r. WBH było placówką o dużym dorobku naukowym i współpracującą z wieloma placówkami naukowymi w kraju. W lutym tegoż roku zatrudniało 89 pracowników: 64 cywilnych i 25 wojskowych. Biuro mieściło się w gmachu GISZ w Warszawie przy Alejach Jerozolimskich, gdzie zajmowało parter frontu i skrzydła na prawo od wejścia głównego.

Do służby w WBH kierowano przede wszystkim oficerów dyplomowanych, którzy następnie często przechodzili do Sztabu Głównego. Z tego powodu w trakcie mobilizacji w marcu 1939 r. powołano do linii kilku z nich. Zadania, które wykonywali w WBH, rozdzielono między pozostałych pracowników. W pierwszej dekadzie maja w Biurze służyło 25 wojskowych: 1 pułkownik dyplomowany, 3 podpułkowników dyplomowanych, 10 majorów (6 dyplomowanych, 1 kontraktowy), 8 kapitanów (2 dyplomowanych), 3 rotmistrzów.

1 września 1939 r. w zasobach Wojskowego Biura Historycznego znajdowało się 12 260 fotografii, 9049 klisz, 8 filmów oraz 364 regulaminy³. Biblioteka liczyła kilkanaście tysięcy woluminów (stanowiła oddział depozytowy Centralnej Biblioteki Wojskowej).

Opracowana w 1938 r. instrukcja archiwalna, która weszła w życie 1 stycznia 1939 r., w zasadzie nie znalazła pełnego odbicia w praktycznej działalności⁴. Było zbyt mało czasu, żeby wdrożyć te jej zapisy, które pozwoliłyby na przygotowanie zasobów Biura do konfliktu zbrojnego⁵. Nie otrzymano zarządzeń ani wytycznych mobilizacyjno-ewakuacyjnych. Takie wskazówki otrzymał tylko od szefa Oddziału II jego przedstawiciel w Archiwum Wojskowym.

Pierwszy rozkaz wewnętrzny Wojskowego Biura Historycznego wydany w 1939 r. w punkcie pierwszym informował o zmianie na stanowisku szefa Wydziału Formacji Wschodnich. Odchodzącego w stan spoczynku ppłk. dr. Wacława Lipińskiego zastąpił kpt. Stanisław Librewski. Ostatni przed wybuchem wojny rozkaz wewnętrzny⁶, także w punkcie pierwszym, podawał, że zgodnie z zarządzeniem ministra spraw wojskowych zastępca szefa Biura, ppłk dypł. Tadeusz Machalski, odejdzie 1 września na inne stanowisko służbowe⁷.

Między wspomnianymi rozkazami minęło osiem miesięcy. W tym czasie Wojskowe Biuro Historyczne pracowało normalnie. Rozkazy wewnętrzne Biura informują o zmianach

² T. Wawrzyński, *Zespół akt Wojskowego Biura Historycznego [1919] 1927–1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1994, nr 17, s. 78–79; *Z dziejów służby historycznej Wojska Polskiego 1918–2002*, Warszawa 2002, s. 22.

³ Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce, Wojskowe Biuro Historyczne (dalej – IJP, WBH), 5, Rozkaz wewnętrzny WBH nr 36, z 4 IX 1939 r.

⁴ Instrukcja o przechowywaniu, wydzielaniu i niszczeniu akt została wydana 22 XII 1938 r. jako załącznik nr 3 do par. 66 Biur. 1 i par. 83 Biur. 2; oznaczono ją sygnaturą nr 1005/S. Zob. L. Teter, *Działalność Archiwum Wojskowego w zakresie gromadzenia i opracowania archiwaliów 1918–1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1969, nr 1, s. 49.

⁵ Jej treść zob. *idem*, *Losy archiwaliów wojskowych okresu międzywojennego. Wybrane zagadnienia z teorii i praktyki wojskowej służby archiwalnej*, Warszawa 1967, s. 155–156.

⁶ IJP, WBH, 5, Rozkaz wewnętrzny WBH nr 35, z 28 VIII 1939 r.

⁷ 1 IX 1939 r. objął stanowisko attaché wojskowego w Ankarze i Atenach.

osobowych, urlopach, chorobach, zakupach materiałów i książek, pożyczkach, wyjazdach służbowych. Stopniowo daje się jednak wyczuć atmosferę nadchodzących wydarzeń. Im bliżej do wakacji, tym więcej pracowników odchodziło na ćwiczenia lub zostało powołanych do jednostek.

W marcu przychodzą pierwsze zarządzenia o przeprowadzanych ćwiczeniach obrony przeciwlotniczej. Dowódca Obrony Przeciwlotniczej płk. dypl. Włodzimierz Ludwig wydał 9 marca zarządzenie o pobraniu masek wz.32 z zapasów przydzielonych GISZ i Ministerstwu Spraw Wojskowych. Po ćwiczeniach maski miały być zwrócone, przy czym każda z nich musiała mieć kartkę z nazwiskiem używającego ją oficera. Maski miały być wydane do 15 marca⁸.

Zastępca szefa Wojskowego Biura Historycznego, ppłk dypl. Tadeusz Michalski, wydał instrukcję odnośnie przeprowadzonych ćwiczeń.

Z związku z ćwiczeniami zarządzam co następuje:

1) *Rtm. Pniewski Tomasz zażąda maski gazowe na cały stan osób przebywających w WBHist. od por. (Kazimierza – W.R.) Sobolewskiego Kmdta OPL GISZ i wyda je za pokwitowaniem.*

2) *Na wypadek alarmu lotniczego (ciągły ton syreny alarmowej znajdującej się na gmachu GISZ) osoby pracujące w Wojsk. Biurze Hist. zabezpieczają akta, biorą maski gazowe i przygotowują się do opuszczenia biura, co uczynią dopiero na otrzymany rozkaz, udając się do rowów przeciwołamkowych przygotowanych na terenie ogródka Jordanowskiego obok Centr. Biblioteki Wojskowej.*

Odwołanie alarmu następuje za pomocą syreny o tonie przerywanym.

3) *Alarm gazowy nastąpi na sygnał podany gongiem. Na ten sygnał należy nałożyć maski przeciwgazowe i oczekiwać dalszych zarządzeń.*

4) *Alarm pożarowy będzie podany przez bicie dzwonu i dźwięk uderzanych szyn zainstalowanych na terenie GISZ Na sygnał ten, wszystko pozostaje na miejscu, oczekując dalszych rozkazów.*

5) *Punkt sanitarno-opatrunkowy znajduje się w suterynie budynku Nr. 4, drogę i miejsce wskazują żandarmi pełniący służbę na posterunku, tablice orientacyjne.*

6) *Oficerowie i urzędnicy, którzy pracują w lokalu WBHist. po godzinach służbowych zgłaszają por. Sobolewskiemu komendantowi OPL GISZ nr telefonu pokoju, w którym pracują, tak by mogli być na czas powiadomieni o zarządzonym pogotowiu OPL.*

7) *Na wypadek zarządzenia pogotowia OPL należy pogasić natychmiast wszystkie światła i przenieść robotę do pracowni fotograficznej⁹.*

Ćwiczenia ośrodków Warszawa, Włochy, Ursus, Pruszków zostały odwołane 25 marca o godz. 9.00 przez dowódcę OPL Okręgu nr 1¹⁰.

11 kwietnia z Biura zostali odkomenderowani: mjr dypl. Feliks Liebert do GISZ, mjr dypl. Karol Riedl do DOK nr IV, kpt. dypl. Józef Kuropieska do DOK nr V, urzędnik cywilny Aleksander Bartoszek na 6-tygodniowe ćwiczenia wojskowe¹¹.

⁸ IJP, WBH, 5, Pismo dowódcy OPL, z 9 III 1939 r.

⁹ *Ibidem*, Instrukcja „Obiegiem”.

¹⁰ *Ibidem*, Telegram dowódcy OPL, z 25 III 1939 r.

¹¹ *Ibidem*, Dodatek tajny nr 2 do „Rozkazu wewnętrznego WBH” nr 15, z 11 IV 1939 r.

Zgodnie z rozkazem nr 19 do 7 czerwca wydziały Biura miały przekazać do Sekretariatu uporządkowane akta za lata ubiegłe.

Sposób uporządkowania:

1) Akta spraw rzeczowych mają być ułożone w teczkach według szematu wykazu akt w kolejności wpływu, przy czym do każdej teczki winien być dołączony wykaz spraw w niej się znajdujący.

Akta spraw osobowych mają być ułożone w porządku alfabetycznym.

2) W rejestrach pism (dzienniczkach) winny być uwidocznione w rubryce 6 „uwagi” numery szematu wykazu akt – pod którymi akta te zostały ułożone.

3) Akta dotychczas niezalatwione, odstąpione do pracy innemu Wydziałowi oraz brakujące winny być ujęte w osobny wykaz dołączony do teczki akt.

4) Wszystkie sprawy winny posiadać ocenę referenta zaliczającą akt do wydzielenia względnie do przechowania na stałe¹².

19 czerwca szef Biura zarządził, by wszyscy pracownicy wyjeżdżający na urlopy zostawiali adresy miejsc pobytu¹³. Trzy dni później, 22 czerwca wszyscy urzędnicy cywilni WBH: 10 funkcjonariuszy stałych, 2 funkcjonariuszy prowizorycznych i 25 pracowników kontraktowych, złożyło przysięgę wojskową¹⁴. 14 sierpnia w rozkazie wewnętrznym pojawiła się informacja, że w numerach 6 i 7 czasopisma „Lot Polski” zostały umieszczone artykuły na temat maski przeciwgazowej oraz sposobu jej użycia¹⁵.

Według Hugo Zielińskiego, w WBH (...) przeważało zdanie, że wojna nie wybuchnie, a zwolenników umacniał jeszcze brak jakichkolwiek zarządzeń o charakterze mobilizacyjno-ewakuacyjnym dla Biura (...) nikt więc z braku wytycznych nie próbował zainicjować prac zastępczych¹⁶.

W związku z napiętą sytuacją polityczną, od 28 sierpnia zostały ustanowione dyżury oficerskie w celem utrzymania łączności z władzami zwierzchnimi oraz z oficerami i personelem cywilnym Biura. Oficer pełnił służbę w domu od godz. 15.30 do 7.30 następnego dnia, korzystając z posiadanego telefonu, ci zaś, którzy nie posiadali telefonu w mieszkaniach, też mieli obowiązek utrzymania łączności z oficerem dyżurnym. W sekretariacie Biura w godzinach nocnych pełnili dyżury pracownicy cywilni. W dyspozycji była także dyżurna maszynistka¹⁷.

1 września została wydana i podpisana przez szefa Wojskowego Biura Historycznego płk. dypl. Bronisława Rakowskiego instrukcja na czas wojny. Mało różniła się od przygotowywanych wcześniej przy okazji alarmów ćwiczebnych, została tylko uszczegółowiona.

Instrukcja dla WBH. Podczas alarmu lotniczego i innych.

1) Komendant OPL GISZ, pokój 79 tel. wew. 25-95.

Komendant OPL, rtm. Liszko, trzech woźnych.

¹² *Ibidem*, Rozkaz wewnętrzny WBH nr 19, z 8 V 1939 r.

¹³ *Ibidem*, Rozkaz wewnętrzny WBH nr 25, z 19 VI 1939 r.

¹⁴ *Ibidem*, Rozkaz wewnętrzne WBH nr 26, z 26 VI 1939 r.

¹⁵ *Ibidem*, Rozkaz wewnętrzny WBH nr 33, z 14 VIII 1939 r.

¹⁶ Zbiory Specjalne Biblioteki Naukowej Wojskowego Biura Badań Historycznych (dalej – ZSBN WBBH), II/2/271, H. Zieliński, Wojskowe Biuro Historyczne. Ewakuacja z Warszawy i koniec na Obczyźnie, mps, Warszawa 1962, s. 3 (od 1 I 2010 r. w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie).

¹⁷ IJP, WBH, 5, Rozkaz wewnętrzny nr 35, z 28 VIII 1939 r.

Zastępca komendanta OPL, WBH kpt. Sałatko-Petryszczo.

Zastępca kpt. Sałatko-Petryszczo, urz. Malinowski.

- 2) Organizacja WBH dla celów OPL. Dla utrzymania porządku urzędnicy tworzą grupy z Komendantem i zastępcą.

Grupa Nr 1. Komendant urz. Kłosowski, zastępca urz. Dereń.

Referat Ofic. Dok. Pers., Wydział Wojny Światowej, Referat Ukraiński, Referat Wydawniczy, Wydział Formacji i jeden woźny.

Grupa Nr 2. Komendant urz. Szymczak, zastępca urz. Widner.

Kancelaria, Referat Fotograf., Ogólna Kom. Orzekająca i jeden woźny.

Grupa Nr 3. Komendant urz. Płoski, zastępca urz. Zawadzki.

Referat Zaświad., Wydział Wojen Dawnych, Wydział Wojny Polskiej, detaszowani z Archiwum.

Komendant OPL WBH i komendanci Grup mają przy sobie listy z zaznaczoną codziennie obecnością.

Woźnych dla Grup wyznacza komendant OPL, codziennie o godzinie 8. Woźni przydzieleni do Grup, meldują się komendantom Grup.

Oficerowie pozostają w dyspozycji szefa WBH.

- 3) Alarm lotniczy i odwołanie.

Sygnal alarm – ciągły ton syreny.

Z chwilą alarmu następuje pogotowie gazowe, a na rozkaz dzwonkiem odejście w grupach wydziałowych pod komendą zastępcy komendanta OPL do rowów przeciwlotniczych u wejścia do parku Łazienki.

Odwołanie alarmu przerywane dźwięki syreny.

- 4) Alarm gazowy.

Sygnal gongi. Nałożyć maski. Odwołanie ustne.

- 5) Alarm pożarowy.

Sygnal dzwony i uderzenie w szyny, ewakuacja budynku na rozkaz do rowów przeciwlotniczych.

- 6) Punkt sanitarno-ratunkowy.

Na podwórzu oznaczony chorągiewką. W razie potrzeby posłać po patrol lub odprowadzić zainteresowanego.

- 7) Aż do rozkazu odejścia do rowów mimo alarmu obowiązuje pozostawanie na stanowiskach i kontynuowanie pracy (podkreśl. oryg. – W.R.)¹⁸.

4 września płk Rakowski podpisał następny rozkaz, jak się okazało, ostatni. Czytamy w nim: *Nasza Ojczyzna została z dniem 1 września 1939 r. zmuszona przez łupieskiego najezdźcę germańskiego do wojny. Dla nas jest to wojna święta, wojna o nasz byt niepodległy i nasze stanowisko wśród narodów świata. W wojnie tej wyteżymy wszelkie siły naszego narodu, by uzyskać słusznie należące się nam zwycięstwo.*

Wzywam wszystkich wojskowych i cywilnych pracowników Wojskowego Biura Historycznego do jak najlepszego wykonywania obowiązków służbowych. Ponadto wszyscy pracownicy obowiązani są świecić przykładem stałości i nieugiętości ducha; wpływać uświadamiająco na

¹⁸ *Ibidem*, Instrukcja dla WBH podczas alarmu lotniczego i innych, z 1 IX 1939 r.

środowiska, z którymi się stykają; przeciwdziałać ewentualnie rozszerzanym plotkom; budzić tam gdzie trzeba uświadomienie, odporność i gorąca chęć zwycięstwa.

Wszyscy pracownicy winni ponadto pamiętać o obowiązku jak najskrupulatniejszego przestrzegania tajemnic wojskowych.

Część pracowników Wojsk. Biura Hist. odeszła już do pełnienia szaczonej służby frontowej. Towarzyszą im nasze gorące życzenia, by jak najlepiej wykonywali nową swą służbę¹⁹.

Z WBH 11 osób zostało powołanych do wojska. W tym samym czasie, zgodnie z kartami przydziału mobilizacyjnego, do Wojskowego Biura Historycznego zostali przydzieleni kpt. Władysław Cyprian Dobrowolski i por. Adam Tabian²⁰.

4 września w WBH prace ustały, jeżeli nie liczyć porządkowania dokumentów wykonywanych w redakcji *Encyklopedii wojskowej* i „Przeglądu Historyczno-Wojskowego”. W archiwum były przygotowane skrzynie drewniane do ewakuacji akt. Były one sporządzone w ten sposób, że mogły służyć jako półki w magazynie. W razie potrzeby można było łatwo dokonać szybkiego załadowania akt. Cały czas trwały prace mające na celu zgromadzenie materiałów archiwalnych w jednym miejscu – w Forcie Legionów, oraz selekcja materiałów do ewakuacji. Ściągnięto z magazynu referatu III Archiwum Wojskowego, obsługującego Wojskowe Biuro Historyczne, niepotrzebne już do badań akta.

Biuro było częścią składową GISZ, a po wybuchu wojny – Naczelnego Dowództwa, co spowodowało, że było przetrzucane wraz z innymi jego oddziałami.

5 września o godz. 8.00 płk Rakowski zwołał odprawę, na której poinformował o ewakuacji. Wobec tego, że do ewakuacji Wojskowego Biura Historycznego i Archiwum Wojskowego oraz grupy oficerów Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych otrzymano tylko dwa autobusy, ze zbiorów archiwalnych można było zabrać niewiele.

Mieli wyjechać wszyscy oficerowie zdolni do służby, z personelu zaś cywilnego tylko te osoby, które wyrażą zgodę. Wszyscy mieli udać się do domów w celu zabrania ekwipunku i przybyć do Biura na godz. 11.00. W Biurze i Forcie Legionów, w którym mieściło się Archiwum Wojskowe, trwała gorączkowa praca nad pakowaniem akt. Kapitanowie Wiktor Brummer i Jan Giergielewicz otrzymali polecenie załadowania do autobusu tajnych akt GISZ, a następnie akt, które pierwotnie szef Wojskowego Biura Historycznego miał odesłać na front, a teraz należało załadować do transportu ewakuacyjnego. O godz. 19 autobus wyjechał z Fortu Legionów. Na dziedzińcu GISZ załadowano resztę akt Archiwum Wojskowego i Wojskowego Biura Historycznego (47 paczek, m.in. akta gen. Rybaka) oraz akt Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych (głównie akta mobilizacyjne przeciwko Rosji)²¹. W tym czasie zniszczono akta tajne, rachunkowe i mobilizacyjne WBH oraz część akt Komisji Orzekającej.

Pułkownik Rakowski pozwolił na zabranie większej ilości akt, jeżeli będą inne środki lokomocji. Major Waligóra zdecydował, że por. rez. Otton Dąbrowski, jako szef transportu, wyjedzie początkowo na platformie o zaprzęgu konnym do Piasków koło Lublina. Zabierał ze sobą akta powstania górnośląskiego, inwentarze i spisy całości zbiorów Archiwum

¹⁹ *Ibidem*, Rozkaz wewnętrzny nr 36, z 4 IX 1939 r.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ B. Waligóra, *Relacja mjr... z działalności Archiwum Wojskowego od 31 sierpnia do 17 września 1939 roku*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2001, nr 24 (relacja zob. http://www.caw.wp.mil.pl/biuletyn/b24/b24_13.pdf, s. 11).

Wojskowego, pomoce i podręczniki archiwalne potrzebne do dalszej pracy archiwalnej. Porucznik Dąbrowski miał po wydostaniu się z Warszawy podjąć starania o zdobycie innych środków transportu. Wyjeżdżała z nim część urzędników Archiwum Wojskowego. Późnym wieczorem transport odjechał z Fortu Legionów²².

Po pożegnaniu z personelem pozostającym w Warszawie, około godz. 19.00 nastąpił wyjazd Grupy Ewakuowanej, której kierownikiem został ppłk dypl. Alojzy Horak, będący jednocześnie szefem Wojskowego Biura Historycznego. W skład transportu weszli oficerowie i urzędnicy Wojskowego Biura Historycznego oraz oficerowie pozostający w dyspozycji Naczelnego Dowództwa. Jechał także por. A. Tabian, zastępca kierownika kancelarii GISZ, jako pilnujący tajnego archiwum GISZ.

Całość zbiorów archiwalnych w Forcie Legionów została na miejscu z personelem niedolnym do służby wojskowej. Radca Władysław Wesołowski objął kierownictwo części Archiwum Wojskowego pozostającej w Warszawie. Z WBH nie ewakuowano także archiwum fotograficznego, planów i map.

Przejazd został wyznaczony trasą Siedlce–Biała Podlaska–Brześć (Cytadela). Z powodu tłoku na szosie lubelskiej postanowiono jechać do Siedlec przez Kałuszyn, który minięto o północy. Rano Grupa (17 oficerów, 16 urzędników, 4 woźnych) zameldowała się w Brześciu, a już około godz. 11.00 wyjechała dalej – do wsi Mokransy, w której miała stać w dyspozycji płk. dypl. Tadeusza Münnicha, komendanta Kwatery Głównej ND. Akta zostały wyładowane z autobusów i złożone w budynku miejscowego posterunku policji. Tutaj komisyjnie stwierdzono ilość transportowanych akt z Warszawy²³. Były to:

- a) akta GISZ (część z Archiwum Wojskowego, część z GISZ):
 - 105 paczek z opaską niebieską (względnie znakiem niebieskim);
 - 3 skrzynie okute i zamknięte;
 - 6 skrzyń ze znakiem AW.1 1-6;
 - 22 rulonów ze znakiem niebieskim,
- b) akta WBH (część z Referatu III Archiwum Wojskowego, część z WBH):
 - 47 paczek,
- c) akta Kapituły Krzyża „Virtuti Militari”:
 - 14 paczek;
 - 1 szafka z kartoteką,
- d) akta sztabu gen. broni K. Sosnkowskiego, złożone na samochód bezpośrednio przed wyjazdem:
 - 2 skrzynie okute;
 - 1 paczka;
 - 1 rulon;
 - 1 tablica.

²² W tym czasie ewakuowano również akta archiwum Referatu Historycznego DOK nr VII. Część akt została załadowana na pierwszy pociąg zmierzający w kierunku wschodnim. Pociąg dotarł pod Rawę Ruską, gdzie został zbombardowany i spalony przez lotnictwo niemieckie. Inne partie akt (relacje uczestników powstania wielkopolskiego) zostały ewakuowane tzw. pociągiem uniwersyteckim. Transport wyjechał prawdopodobnie w nocy z 2 na 3 września i dotarł tylko do Kutna. Tutaj personel ewakuujący zdecydował się na ich zniszczenie. Zob. L. Lewandowicz, *Początkowy okres kształtowania zasobu aktowego Centralnego Archiwum Wojskowego po zakończeniu wojny w r. 1945*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1971, nr 3, s. 4.

²³ IJP, WBH, 6, Protokół, z 6 IX 1939 r.

Podpułkownik Alojzy Horak wydał swój drugi rozkaz wewnętrzny²⁴, w którym ustanawiał służbę oraz rozkazywał: *Zakazuję kategorycznie urzędnikom cywilnym robienia wycieczek w okolice poza miejscowość Mokranay – dwóch bowiem urzędników, którzy wydalili się poza miejscowość narazili się na to, że ludność cywilna zaalarmowała posterunki i przyprowadzono ich na policję z podniesionymi rękami, gdyż myślano, że są to dywersanci. Niewskazanie jest również chodzenie po szosie głównej. To samo zarządzenie dotyczy również oficerów – po szosie chodzić tylko w koniecznych wypadkach.*

Dawał się odczuć brak map i informacji o sytuacji w kraju (brak radia). 9 września, w sobotę, do miejsca postoju Grupy Ewakuowanej przyjechał goniec, który przywiózł rozkaz o natychmiastowej ewakuacji transportem kolejowym. Załadowanie miało nastąpić na dworcu towarowym w Brześciu do rana dnia następnego. W Mokranach załadowano na dwa samochody archiwum i około godz. 20.00 wyjechały one na stację w Brześciu. Grupa Ewakuowana zajęła dwa pulmany w eszelonie II rzutu Naczelnego Dowództwa. Pospieszne przerzucanie paczek z aktami do wagonów odbiło się na stanie opakowania. Szefem Biura i komendantem transportu został mjr Otton Laskowski. W wydany 10 września rozkazie wewnętrznym nr 3 poinformował o odejściu ppłk. Alojzego Horaka do dyspozycji Naczelnego Wodza, mjr. Jana Kosiny do Wojskowej Misji Wojskowej oraz rtm. Henryka Liszko do szwadronu zapasowego 21 puł. Do transportu dołączył w tym czasie kpt. Franciszek Sakowski, kierownik Biura Kapituły Orderu Virtuti Militari. Miał ze sobą małe archiwum, m.in. paczkę orderów. Około godz. 7.00 transport ruszył przez Żabinkę, Kobryń, Łowczę i po południu dotarł do Łunińca, a następnie przez Sarny, Kostopol, Równe, 12 września dotarł do Złoczowa. Wieczorem tegoż dnia płk dypl. Ryszard Koperski, komendant transportu II rzutu ND, wydał zarządzenie odjazdu ze Złoczowa. W nocy z 12 na 13 września pociąg przybył do Brodów i tam zatrzymał się na bocznym torze. 13 i 14 września miały miejsce naloty na miasto. Rano 15 września wyniesiono akta z pociągu i złożono w piwnicy pobliskiego domu. Tegoż dnia Niemcy dokonali pięciu nalotów na Brody i okolice. W trakcie jednego z nich zapaliła się część pociągu amunicyjnego. W tymże czasie została odciągnięta od pociągu platforma z cekaemem, na której znajdowały się trzy skrzynie z aktami GISZ.

Stwierdzono: (...) *za zaginięcie trzech skrzyń z aktami (paczkami) Biura Inspekcji G.I.S.Z., które znajdowały się na platformie zajmowanej i strzeżonej przez obsługę ckm komp. Sztab. Kwat. Główn. Nacz. Wodza w dniu 15 września 1939 r. w czasie bombardowania stacji kolejowej Brody i paleniu się pociągu amunicyjnego – nikt z obsługi transportu ewakuacyjnego WBH nie ponosi winy.*

Stwierdzono, że dla zabezpieczenia i wyratowania tych akt wyczerpano wszystkie możliwe środki aż do narażenia życia następujących osób:

1) *Pełniący dyżur przy aktach podczas nalotu samolotów niemieckich na stację kol. Brody n.f. Michalski Jan z Archiwum Wojskowego pozostawał przez cały przeciąg bombardowania i wybuchów w pociągu amunicyjnym na stanowisku, ratując wspólnie z funkcjonariuszami kolejowymi część pociągu amunicyjnego: 13 – (trzyście wagonów) – nie mógł stwierdzić kiedy i gdzie została odciągnięta od pociągu platforma z aktami i obsługa ckm komp. Sztab. Kwat. Głównej.*

2) *W poszukiwaniu wspomnianej platformy z aktami na całej stacji kolejowej Brody podczas ciągłych wybuchów w palącym się pociągu brali udział: por. Tabian Adam z Biura*

²⁴ *Ibidem*, Rozkaz wewnętrzny nr 2, z 7 IX 1939 r.

Insp. GISZ, dr Jasnowski Józef urzędnik z WBH, mgr Mencil Tadeusz urzędnik z WBH, n.f. Chabelski Józef woźny z WBH.

3) Poszukiwania te nie dały rezultatu, o czym por. Tabian zameldował mjr. Laskowskiemu Ottonowi i mjr. Waligórze Bolesławowi²⁵.

Przyjęto trzy możliwe warianty zdarzeń. Pierwsze, akta w skrzyniach zostały wyładowane i zabrane ze sprzętem kompanii cekaemów, drugie, zostały wywiezione do jednej z sąsiednich stacji przez uciekające lokomotywy, trzecie – zostały spalone na platformie. Dalszych losów tych skrzyń nie zdołano ustalić.

W Brodach odmeldował się kpt. F. Sakowski z Kapituły Orderu Virtuti Militari ze swoimi paczkami.

Z powodu przerwania połączenia kolejowego przez Krasne, dalszy transport II rzutu ND do Tarnopola miał odbywać się na samochodach. Komendant II rzutu ND, ppłk Koperski, mając dość kłopotów z przewożonymi „papierami” i nie uznając konieczności ich dalszego transportu, rozkazał wszystkie spalić. Zdecydowana interwencja szefa WBH, mjr. Laskowskiego, spowodowała zmianę decyzji. Sprawa wywiezienia akt i razem z nimi pracowników WBH i Archiwum Wojskowego była jednak nadal otwarta z powodu braku transportu samochodowego. Próba poszukiwania odpowiedniego transportu przez mjr. Włodzimierza Rupniewskiego z WBH i por. M. Bourdona z AW, zakończyła się fiaskiem. W tej sytuacji ppłk Koperski zdecydował o przewiezieniu akt w kolumnie samochodowej II rzutu ND²⁶.

16 września w nocy nastąpił odjazd z Brodów dwoma autobusami do Tarnopola, następnie, przez Trembowłę, transport dotarł do Kopyczyńców, gdzie autobusy zostały włączone do kolumny zorganizowanej przez oficerów z ND i późnym wieczorem osiągnęły Horodenkę, zresztą wcześniej niż transport II rzutu ND jadący pociągiem. Akta złożono w szopie garażowej i odpowiednio zabezpieczono.

Major Otto Laskowski dostał 17 września o godz. 15.00 rozkaz od mjr. Gurbacha, oficera Ekspozytury Kwatery Głównej NW, spalenia wszelkich tych akt, które nie miały charakteru ściśle historycznego. Dokonano szybkiej, pobieżnej segregacji akt. Do spalenia zostały wybrane akta mobilizacyjne, specjalne i tajne Biura Inspekcji GISZ. W obecności powołanej komisji w składzie: mjr Bolesław Waligóra, kpt. Wiktor Brummer, kpt. Jan Giergielewicz, por. Adam Tabian, spalono 105 paczek, 22 rulony i zawartość 5 skrzyń, które były oznaczone przy sortowaniu i pakowaniu papierem koloru niebieskiego. Pozostawiono tylko paczki, które miały napisy stwierdzające zawartość dokumentów ewidencyjno-personalnych²⁷.

W tym czasie płatnik II rzutu ND, kpt. Stanisław Plusiński, wypłacił oficerom i urzędnikom ND, WBH i Archiwum Wojskowego zaliczki. Od transportu odłączyli kpt. Popławski, por. Bourdon i pracownik cywilny Jeleniewski, którzy zdecydowali się wrócić do Warszawy. Transport przekroczył granicę Rumunii 17 września 1939 r. o godz. 20.00.

Po przekroczeniu granicy transport WBH, pozostający w dalszym ciągu pod dowództwem mjr. Laskowskiego, przez Kocmań dotarł do Czerniowiec²⁸. Tutaj 18 września pracownicy WBH uczestniczyli w paleniu akt ND. Tak wspomina kpt. H. Zieliński: *W paru piecach*

²⁵ *Ibidem*, Protokół spalenia akt Biura Inspekcji GISZ, z 17 IX 1939 r.

²⁶ B. Waligóra, *op. cit.*, s. 14.

²⁷ IJP, WBH, 6, Protokół spalenia akt Biura Inspekcji GISZ, z 17 IX 1939 r. Po wojnie w Centralnym Archiwum Wojskowym znalazło się jeszcze ponad 70 m akt GISZ

²⁸ Samochód osobowy i autobus (nr A69466) z szoferem Lucjanem Jonasikiem.

pałą się akta Naczelnego Dowództwa z Oddziałów I, IV, z kwatermistrzostwa. Ratuje ostatnią edycję dyslokacji WP z miesiąca czerwca 1939. Niestety wykaz obsady personalnej dowódców muszą oddać do spalenia. Są chwile, w których całopalenia pilnuje sam gen. Stachiewicz. Płk dypl. pilnuje akt pomocniczych O.II. Zostają tylko komunikaty i korespondencja podstawowa z armiami. Inne jak mi opowiadali koledzy były już w drodze do Francji²⁹.

W Czerniowcach próbowano zabezpieczyć akta, ale po sprzeciwie Konsulatu RP przewieziono je do Focsani. Tutaj Grupa Ewakuowana spotkała się z transportem prowadzonym przez ppor rez. Ottona Dąbrowskiego. 24 września grupa dotarła do Tulcei. W związku z tym, że władze rumuńskie zarządziły podział na grupy generałów, oficerów sztabowych, młodszych, urzędników i szeregowych, Grupa Ewakuacyjna mjr. Laskowskiego przestała istnieć, gdyż młodszy oficerowie i urzędnicy odjechali następnego dnia z Tulczy. Byli to m.in.: kpt. Kobak, mjr. Rogalski, kpt. Dobrowolski, kpt. Sałatko-Petryszcze. Kpt. Rupniewski znajdował się w szpitalu w Bukareszcie. Małżeństwo Opmanów wyjechało do Bukaresztu. Akta wiezione dotychczas przez por. Dąbrowskiego przeładowano do autobusu. Ostatecznie pozostała razem tylko niezbędna obsada: z AW – mjr Waligóra, kpt. Brummer, kpt. dr Giergielewicz, później dołączył por. w st. spocz. Bourdon i 2 woźnych, a z WBH – mjr Laskowski, kpt. Zieliński i kpt. Librewski.

30 września, zgodnie z rozkazem gen. Leona Berbeckiego ustalono, że archiwum (WBH i AW) odjedzie z transportem generałów do Baile Herculane. 3 października w Herculane wyładowano akta z samochodów i przeniesiono je do pokoju nr 98 w „Sanatoriul Militar Regete Ferdinand”³⁰, gdzie mjr Waligóra dokonał ich przeglądu i segregacji. W celu łatwiejszego i sprawniejszego transportu podzielił je na 15 działów:

- Adiutantura Generalna NW;
- Naczelna Komenda Wojsk Powstańczych na Górnym Śląsku;
- Komisja Likwidacyjna gen. L. Żeligowskiego;
- Najwyższa Komisja Opiniująca przy NW;
- Materiały do biografii marsz. Rydza-Śmigłego;
- Teki gen. T. Rozwadowskiego;
- Opinie inspektorskie (część GISZ nie spalona w Horodence);
- Litwa Środkowa;
- Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce 1920 r.;
- Wojskowe Biuro Historyczne;
- Inwentarze, spisy i wykazy Archiwum Wojskowego;
- Akta różne (m.in. POW, 1920 r., 1938 r.);
- Pisma osobiste do NW (m.in. bitwa warszawska);
- Zbiór opracowań, relacji, wspomnień;
- Resztki akt Kapituły Orderu VM³¹.

Część pracowników WBH w dalszym ciągu była aktywna. W pierwszych dniach po przekroczeniu granicy przez jednostki polskie, ich dowódcą na terytorium Rumuni został

²⁹ ZSBN WBBH, II/2/271, H. Zieliński, *op. cit.* s. 24–25.

³⁰ B. Waligóra, *op. cit.*, s. 19.

³¹ IJB, WBH, 6, Pismo „Archiwum Wojskowe WP ewakuowane do Rumunii” mjr. Waligóry do gen. L. Berbeckiego, z 10 X 1939 r.

gen. Leon Berbecki. Szefem sztabu mianował mjr. Ottona Laskowskiego z WBH, który otrzymał zadanie opieki nad żołnierzami.

27 września ukonstytuowała się redakcja gazetki „Wiarus”. Redaktorem naczelnym został mjr O. Laskowski, zastępcą – H. Zieliński, tłumaczeniami zajął się B. Waligóra, ciężar pracy sekretariatu spoczął na kpt. W. Brummerze, skarbnikiem został por. w st. spocz. M. Bourdon, za powielanie i kolportaż był odpowiedzialny por. A. Tabian, powielaniem zajmowali się woźni AW J. Michalski i L. Wierzbicki (pracowali na powielaczu Roneo). Z redakcją współpracował także por. O. Dąbrowski. Kapitan dr J. Giergielewicz zajmował się tłumaczeniem z prasy i korektą. Redakcja wydawała także „Ostatnie Wiadomości Wiarusa na Obczyźnie” (gazetka codzienna w formie ulotki).

Pracą Referatu Oświatowego przy ambasadzie polskiej kierował prof. Adam Vetulani, a jego zastępcą został kpt. S. Librewski z WBH. Prowadzono także kursy z historii wojskowości. Część pracowników WBH zbierała relacje dotyczące działań bojowych we wrześniu. Niektóre z nich były publikowane w „Wiarusie” (np. mjr. Jamki o boju batalionu KOP pod Chabówką czy ppor. Józefa Czulaka o 12 Pułku Ułanów Wołyńskich w bitwie pod Mokrą). Zebrano ponad 60 relacji. Po pewnym czasie przyszedł jednak rozkaz gen. Modelskiego, który zabronił drukowania jakichkolwiek materiałów o działaniach w Polsce we wrześniu 1939 r. Miano pisać tylko o *wartości bojowej i dowódczej obecnego Naczelnego Wodza*.

Latem 1940 r. podstawowy skład redakcji wyjechał z Rumunii (Laskowski, Brummer, Dąbrowski, Tabian). Nowy redaktor naczelny Adam Nechay kontynuował wydawanie pisma do jesieni 1940 r., kiedy to ostatecznie przestało się ukazywać³².

Major Laskowski, kpt. Zieliński i mjr Waligóra próbowali zainteresować przełożonych potrzebami istnienia służby historycznej z zapleczem archiwalnym na obczyźnie. Liczne podróże do Bukaresztu nie dały rezultatu. 2 listopada został przedstawiony projekt wszystkich zawiązków AW i WBH znajdujących się w Rumunii jako podstawy stworzenia AW i WBH przy Naczelnym Dowództwie we Francji.

W związku z coraz bardziej niepewną sytuacją internowanych w Rumunii próbowano, bez skutku, umieścić 170 paczek akt w Bukareszcie. Zwracano m.in. uwagę na to, że można przewidywać, iż ogromna część akt została utracona ze szkodą dla historii i z tego powodu wynika konieczność dołożenia wszelkich starań w celu ratowania resztek wywiezionych akt (pozornie nieraz małowartościowych).

Major Waligóra przygotował harmonogram wysyłania akt. W pierwszej kolejności miały wyjechać Krzyże VM, ażeby nie obciążać następnych transportów³³. Następnie w kolejności: akta Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych, akta Najwyższej Komisji Opiniującej, teki gen. Rozwadowskiego, akta Ukraińskiej Misji Wojskowej, dokumenty personalne GISZ, na ostatku zaś materiały WBH i Archiwum Wojskowego. Pozostałe akta miały być wysłane w dalszej kolejności³⁴. Zapowiedź przeniesienia oficerów polskich z Herculane do Targoviste zrodziła nowy problem. Wobec braku zainteresowania ze strony ambasady archiwaliami, zaistniała groźba ich utraty.

³² T. Dubicki, *Wojsko Polskie w Rumunii w latach 1939–1941*, Warszawa 1994, s. 174–176.

³³ Wśród nich był m.in. Krzyż Komandorski II klasy gen. Władysława Sikorskiego, który wcześniej nie został mu doręczony. A. Suchcitz, *Sprawa odtworzenia archiwum wojskowego we Francji 1939–1940*, „Teki Historyczne” (Londyn) 1994–1995, t. 21, s. 234.

³⁴ IJP, WBH, 6, Notatka mjr. Waligóry, z 17 X 1939 r.

Na miejscu mieli pozostać tylko generałowie i kilku ordynansów. Na załatwienie spraw prywatnych i wszelkich innych pozostawiono kilka godzin. W tej sytuacji oficerowie nie mogli już zabrać ze sobą akt. Podjęto jeszcze próbę uzyskania zezwolenia na pozostanie kpt. Waligóry i 2 oficerów w Baile Herculane (celem dalszego opiekowania się aktami), ale bez skutku. Wobec tego w ostatnich godzinach całe archiwum podzielone na paczki przekazano pozostających w obozie generałom. Spis całości oraz pokwitowanie odbioru i poszczególne inwentarze otrzymał gen. Berbecki³⁵.

Po wyjeździe oficerów z Baile Herculane Archiwum Wojskowe przestało istnieć.

Mimo trudności udało się samochodem odtransportować archiwum do polskiego poselstwa w Bukareszcie. 24 listopada kpt. Stanisław Librewski z WBH depeszował do mjr. Ottona Laskowskiego, znajdującego się już we Francji, że wszystko w porządku z archiwum. Spodziewano się przewiezienia akt kolejną na przełomie 1939 i 1940 r.

Dalsze losy akt WBH i AW są trudne do uchwycenia. Widomo, że większą część zbiorów udało się wywieźć z Rumunii. Część z nich dotarła do Francji, część na Bliski Wschód. Te z Francji, przez Lizbonę, trafiły do Stanów Zjednoczonych w 1941 r., jeszcze przed ich przystąpieniem do wojny.

W pewnym stopniu ich transport łączy się prawdopodobnie z losem aktywów Banku Polskiego i FON.

Transport FON dotarł na dziedziniec Ambasady Polskiej w Bukareszcie 24 września (83 skrzynie i paczki, 28 worków i 2 skrzynie z aktami), a w tym czasie transport Banku Polskiego dotarł do Banku Rumunii (kierował nim b. minister skarbu Ignacy Matuszewski). Do ambasady polskiej dotarła także wielka skrzynia z rękopisami marszałka Piłsudskiego, jego szablami, mundurem i innymi pamiątkami z Muzeum Belwederskiego. Skrzynię tę eskortowali dwaj funkcjonariusze Belwederu chor. Wójcik i sierż. Kozera.

3 października w ambasadzie polskiej odbyła się narada z udziałem ministra Mirosława Arciszewskiego, jako zastępcy ambasadora Rogera Raczyńskiego, wicedyrektora Departamentu Obrotu Pieniężnego Ministerstwa Skarbu Stanisława Sadkowskiego, b. ministra Henryka Rajchmana i b. ministra Wacława Jędrzejewicza, gdzie m.in. zdecydowano o wysłaniu transportu złota FON do Francji. Skrzynię belwederską z pamiątkami po Józefie Piłsudskim postanowiono przesłać prezydentowi Raczkiewiczowi. Podzielone one zostały na dwa transporty. Dwie walizy, zawierające rękopisy marszałka Piłsudskiego, jego mundur i przedmioty pamiątkowe przekazano 13 października posłowi w Sofii, Adamowi Tarnowskiemu, przebywającemu wówczas w Bukareszcie. Eskortę transportu stanowił sierż. Kozera. Francuski kapitan de Winter samolotem przewiózł do Paryża worek z szablami pamiątkowymi marszałka Piłsudskiego. Wszystkie pamiątki z Belwederu oraz szable szczęśliwie znalazły się w Londynie. Srebro FON przewieziono 5 stycznia 1940 r. kolejną z Bukaresztu do portu w Konstancy, gdzie załadowano na statek „Suceava”. Przez Konstantynopol, Pireus (stąd 17 stycznia Rajchman drogą lotniczą udał się do Paryża), Smyrnę, Salerno statek zawinął do Marsylii 5 lutego. Transportem przez cały czas podróży opiekował się Wacław Jędrzejewicz. Na statku znajdowało się m.in. Archiwum Kapituły Orderu Virtuti Militari, które następnie trafiło do Londynu³⁶.

³⁵ B. Waligóra, *op. cit.*, s. 22.

³⁶ Zob.: W. Jędrzejewicz, *Fundusz Obrony Narodowej w czasie 2-jej wojny światowej*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1962, z. 1, s. 159–178; M. Gieleciński, *Wojenne i powojenne losy Funduszu Obrony Narodowej*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2000, nr 23.

1 kwietnia 1943 r. komisja pod przewodnictwem ambasadora RP w Waszyngtonie Jana Ciechanowskiego z udziałem attaché wojskowego płk. Włodzimierza Onacewicza, dr. Karola Estreichera i Stefana Poradzewskiego otworzyła skrzynie dostarczone z Lizbony³⁷. Według A. Suchcitz, zostały one przewiezione do Stanów Zjednoczonych przez płk. Ignacego Matuszewskiego i mjr. Henryka Floyar-Rajchmanna, którzy zdeponowali je następnie w klasztorze nazaretanek w Pensylwanii³⁸.

Wydaje się, że udział w przetrzuceniu akt przez Atlantyk miały trzy osoby. Ignacy Matuszewski 14 października 1940 r. przekroczył granicę Hiszpanii. Po pięciomiesięcznym areszcie w Madrycie udało mu się opuścić Hiszpanię i przedostać do Portugalii. 22 sierpnia 1941 r. wypłynął z Lizbony i 2 września dotarł do Stanów Zjednoczonych. Spotkał tam m.in. Henryka Floyar-Rajchmanna (przybył do Stanów Zjednoczonych na pokładzie statku „Lechistan” 19 czerwca 1941 r.) i Wacława Jędrzejewicza (przybył na pokładzie statku „Stalowa Wola” 31 marca 1941 r.³⁹). W czasie pobytu w Portugalii Matuszewski pomagał przy wyekspediowaniu różnych przesyłek z Lizbony do Stanów Zjednoczonych. Wśród nich zapewne była część interesujących nas akt.

* * *

W Warszawie po wyjeździe Grupy Ewakuowanej zostały: grupa pracowników Wojskowego Biura Historycznego pod kierownictwem Bronisława Malinowskiego i jego zastępcy dr. Stanisława Płoskiego oraz grupa w Archiwum Wojskowym pod kierownictwem radcy Władysława Wesołowskiego. Próba zabezpieczenia materiałów pozostawionych w stolicy była niemożliwa do zrealizowania, ponieważ pozostało go bardzo dużo, a personel był skromny. Fort Legionów został opuszczony, a część budynku GISZ zburzona w trakcie nalołów niemieckich.

Marian H. Serejski, od 1937 r. zatrudniony jako urzędnik w WBH, pracujący wspólnie ze Stanisławem Płoskim, wspominał: *13 września część gmachu GISZ-u została zbombardowana. Zgliszcza tliły się przez całe tygodnie*⁴⁰. 25 września w trakcie bombardowania miasta bomba spadła na schron i wybuchła na stropie. Strop wytrzymał, dzięki czemu uratowało się około 100 ludzi znajdujących się w schronie, natomiast została zupełnie zniszczona sala konferencyjna na pierwszym piętrze nad schronem i znajdujący się w niej słynny obraz Rosena „Parada na Saskim Placu”. Zniszczeniu uległy także dwa pokoje obok schronu, które były magazynami składnicy. Podmuch zniszczył wiele ścian działowych, zawalił kilkadziesiąt metrów kwadratowych stropów, powodując spękanie i pożar. Pożar wkrótce ugaszono, ale niemal cały korytarz był zawałony aktami. Pułkownik dypl. Leon Strzelecki z Podolskiej Brygady Kawalerii, który stacjonował w budynku GISZ, uratował z obrazu Rosena fragment z postacią piechura odwróconego plecami do frontu⁴¹. Akta znajdujące się w budynku służyły jako posłanie ułanom oraz jako podpałka i opał dla kuchni polowych kawalerii.

³⁷ Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce i jego zbiory, oprac. J. Cisek, Warszawa 1997, s. 39–40.

³⁸ A. Suchcitz, *op. cit.*, s. 233–234.

³⁹ W. Jędrzejewicz, *Wspomnienia*, Wrocław 1993, s. 287.

⁴⁰ M. H. Serejski, *Ze wspomnień o Wojskowym Biurze Historycznym wrzesień i październik 1939*, w: *Walka o dobra kultury Warszawa 1939–1945*, t. 1, Warszawa 1970, s. 465.

⁴¹ H. Zieliński, *op. cit.*, s. 6; M. Winogradzki, *Podolska BK w działaniach wojennych 1939 r.*, cz 2, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1990, nr 3–4, s. 108.

Mimo wielu trudności od 5 września w budynku grupa pracowników WBH zbierała, porządkowała i zabezpieczała znalezione w biurkach i szafach materiały. W momencie wkroczenia wojsk niemieckich do Warszawy przystąpiono do niszczenia części przeglądanych akt. Niestety, z powodu dużej ich ilości trzeba było dokonywać wyboru, które z nich należy zniszczyć w pierwszej kolejności. Praca ta trwała jeszcze jakiś czas po wkroczeniu Niemców i zajęciu przez nich budynku.

* * *

Etat WBH, według stanu z 31 sierpnia 1939 r., wynosił 64 osoby. Personel był liczniejszy, ponieważ należy doliczyć jednego oficera i jednego urzędnika wojskowego przydzielonych do WBH na półroczny staż, 9 dietariuszy (odpowiednik pracownika na umowę-zlecenie) oraz 12 osób wynagradzanych przez inne instytucje, np. Fundusz Pracy DOK nr 1. W praktyce w WBH pracowało 87 osób.

Tabela 1

Liczba pracowników WBH, stan na 31 VIII 1939

Komórka organizacyjna	Liczba pracowników
szef WBH	1
zastępca szefa WBH	1
oficer do zleceń	1
sekretariat	8
Wydział Wojny Polskiej	8
Wydział Studiów	4
Wydział Formacji Polskich	4
Wydział Wojny Światowej	6
Wydział Wojen Dawnych	4
Samodzielny Referat Oficerskich Dokumentów Personalnych	8
Archiwum Fotografii i Filmów Wojskowych	3
Samodzielny Referat Budżetowo-Wydawniczy	2
Samodzielny Referat Zaświadczeń	3
Placówka Archiwalna	3
Ogólna Komisja Orzekająca	7
Pracownia Naukowa w Wilnie	1
Razem	64
stażyści	2
dietariusze	9
pracownicy wynagradzani przez inne instytucje	12
Razem	87

Źródło: Oprac. K. Paduszek na podst. IJP, WBH.

Szef WBH zajmował etat generała dywizji i był podporządkowany bezpośrednio Generalnemu Inspektorowi Sił Zbrojnych. Szefowi podlegali bezpośrednio zastępca szefa oraz personel kancelarii. W 1939 r. pracami Biura kierował płk dypl. Bronisław Rakowski. Legionista, służył w I Brygadzie Legionów Polskich – w 1 pp, następnie w 1 puł. Po kryzysie

przysięgowym został wcielony do armii austro-węgierskiej, następnie internowany na Węgrzech. Służbę w WP rozpoczął w listopadzie 1918 r., współorganizował 3 puł w Lublinie. Walczył w wojnie polsko-ukraińskiej i polsko-sowieckiej, dwukrotnie ranny. W czasie służby wojskowej w latach 1919–1926 dowodził plutonem, szwadronem i dywizjonem, następnie objął stanowisko II zastępcy dowódcy 3 puł w Lublinie. Po ukończeniu Wyższej Szkoły Wojennej, 31 października 1928 r. został przydzielony do Centrum Wyszkożenia Kawalerii w Grudziądzu na stanowisko kierownika wyszkolenia bojowego. Od 1930 do 1931 r. wykładał taktykę kawalerii w Wyższej Szkole Wojennej i Centrum Wyższych Studiów Wojskowych w Warszawie. W 1931 r. odszedł do służby liniowej na stanowisko dowódcy 12 puł. Stanowisko szefa WBH objął w lutym 1936 r. W odróżnieniu od poprzedników, płk. SG Mariana Kukiela i gen. bryg. Juliana Stachewicza, nie miał odpowiednich kwalifikacji do kierowania placówką naukowo-wydawniczą. Był jedynie wykładowcą w szkolnictwie wojskowym. Późniejszy gen. Józef Kuropieska, który 25 listopada 1938 r. został przeniesiony do WBH⁴², scharakteryzował go następująco: *Szef WBH, płk Bronisław Rakowski, Beliniak, uchodził za człowieka nieprzeciętnie wykształconego, o rozległej kulturze umysłu i rzadko spotykanym odczytaniu. (...) W maju 1926 roku znalazł się z marszałkiem Piłsudskim na moście Poniatowskiego. Powszechnie uchodził za przyjaciela Śmigłego. Opowiadano, że ilekroć Śmigły znalazł się w Krzemieńcu, wiele godzin spędzał na rozmowach z Rakowskim, korzystając z jego kawalerskiej kwatery. (...) Pułkownik był rozważny, skąpy w słowach, wymagający, budził strach wśród licznego personelu Wojskowego Biura Historycznego, w szczególności wśród niewiast, których ponoć nie cierpiał w służbie i nie znosił poza służbą. (...) Wszystko, co zostało opracowane w biurze i wychodziło na zewnątrz, czytał bardzo uważnie. Jeśli miał wykład, to przygotowywał się doń starannie. Mówił nie zaglądając do żadnej notatki. Niski, krępy, z ogoloną do gołej skóry głową nie robił nadzwyczajnego wrażenia na kobietach, których zresztą w tym okresie unikał⁴³.*

Marian Serejski scharakteryzował płk. Rakowskiego następująco: *Niedużego wzrostu, z okrągłą łysą głową i wielkimi sumiastymi wąsami, przypominał malownicze postacie dawnej Rzeczypospolitej czy też z Gogola – Tarasa Bulbę (taki też mu nadano przydomek). Pasjonował się z historii szczególnie jednym tematem: lisowczykami; dziwił się, że nie pociągał on zbytnio fachowych historyków, i odniosłem wrażenie, jak gdyby usiłował we mnie wzbudzić (bezsukutecznie zresztą) podobne zamięłowanie. Sam chyba zamierzał się tym zająć, gdy wybuchła wojna⁴⁴.*

Wydział Wojsny Polskiej, powstały z Biura Historycznego SG, gromadził źródła, zwłaszcza relacje i odpowiedzi na ankiety. Publikował historie pułkowe oraz studia taktyczne i operacyjne przygotowane zwykle przez autorów spoza Biura. Pracownicy Wydziału udzielali im pomocy technicznej i metodycznej⁴⁵. W 1939 r. Wydziałem kierował Józef Moszczeński. Urodził się 17 lipca 1894 r. w Dziunkowie na Ukrainie. W czasie I wojny światowej został wcielony do armii rosyjskiej. Od 15 stycznia 1918 r. służył w POW, m.in. na stanowisku zastępcy komendanta POW na Ukrainie. 27 lutego 1919 r. przydzielony do DOG Lublin (wywiadowca), 1 czerwca 1919 r. przeniesiony do DOG Warszawa, 1 października 1919 r. odkomenderowany do MSWojsk. Oddział V Komisja Weryfikacyjna (członek komisji

⁴² IJP, WBH, 6/21, Akta personalne kpt. dypl. Józefa Kuropieski.

⁴³ J. Kuropieska, *Wspomnienia oficera sztabu 1934–1939*, Kraków 1984, s. 243, 247–248.

⁴⁴ M. Serejski, *op. cit.*, s. 463.

⁴⁵ *Z dziejów służby historycznej...*, s. 22–23.

weryfikacyjnej dla oficerów byłej armii rosyjskiej). W czasie pokoju służył w pułkach piechoty (41, 65, 80), wykładał w Centralnej Szkole Podoficerskiej Piechoty nr 1 w Chełmnie, Szkole Podchorążych Piechoty. Po raz pierwszy został przeniesiony do wojskowej służby historycznej 3 stycznia 1925 r. – odkomenderowano go do Biura Historycznego SG (kierownik referatu). W październiku 1926 r. został skierowany na studia w Wyższej Szkole Wojennej. Służbę w WBH rozpoczął 15 listopada 1932 r. na stanowisku kierownika wydziału. 20 września 1934 r. przesunięto go na stanowisko p.o. zastępcy szefa WBH, 23 października 1936 objął stanowisko szefa wydziału WBH. Awans do stopnia kapitana uzyskał 19 marca 1920 r., majora dyplomowanego – 15 sierpnia 1924, podpułkownika dyplomowanego – 1 stycznia 1936.

Przez cały okres służby w WBH uzyskiwał bardzo dobre oceny przełożonych. Szef Biura gen. Wacław Stachiewicz w opinii wystawionej w 1926 r. stwierdził: *W czasie pracy w Biurze Histor. na stanowisku referenta sytuacji nieprzyjacielskiej przyczynił się do bardzo znacznego postępu w wyświetleń tej sytuacji w czasie ostatniej wojny, wykazał dużą umiejętność analizy operacyjnej; jako jeden z rezultatów jego pracy powstało kilka poważnych rozpraw drukowanych w „Bellonie”, jako też rozdziały do przygotowywanych przez B. Hist. publikacji historycznych*⁴⁶. *Wybitny oficer. W kolejnych rocznych atestacjach uzyskał oceny bardzo dobre lub wybitne. W opinii gen. Stachiewicza wystawionej za 1933 r. świetnie wywiązał się z zadań, służąc od 1932 r. na stanowisku kierownika wydziału. Wykonał wszystkie zaplanowane zadania, mimo pracy w trudnych warunkach (w tym czasie większość kadry Wydziału stanowili nowi, niedoświadczeni pracownicy). Z kolei ppłk dypl. Edward Perkowicz, w.z. szefa WBH, opiniując w 1934 r. mjr. dypl. Józefa Moszczeńskiego docenił jego umiejętności pracy naukowej i rezultaty badań. *Bardzo dobry organizator i kierownik pracy zespołowej. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną (dwuletni kurs), uzyskując lokatę jedną z pierwszych. Był wykładowcą taktyki w szkole podchorążych. Dowodził długo i b. dobrze batalionem; baon uzyskiwał najlepsze wyniki w strzelaniu. Opinie ze służby liniowej b. dobre. W pracy wojskowej historycznej wykazuje b. gruntowne przygotowanie merytoryczne. Jako kierownik zespołu oficerów, pracujących nad historią Bitwy Warszawskiej, przygotował i zredagował 1-szy tom, składający się z dwu części – około 1000 stron druku: dzieło o pierwszorzędnej wartości pod względem naukowym i wojskowym**⁴⁷. W opinii wystawionej za rok 1938, ostatniej przed wybuchem II wojny światowej, szef WBH, płk dypl. Bronisław Rakowski, napisał: *Wybitnie kierował zarówno bieżącą pracą w wydziale, którego jest szefem, jak i pracą naukowo-badawczą nad dalszym ciągiem bitwy warszawskiej 1920 r. i kampanii zimą 1920. Stale pogłębia i uzupełnia zarówno wiedzę ściśle fachowo-wojskową, jak i wiadomości ogólne i historyczne oraz metody pracy nad historią wojenną. Wybitny szef wydziału dla dobra służby i kontynuowania rozpoczętej pracy dalsze pozostawanie w W.B.Hist. konieczne. Nadaje się na każde stanowisko w linii, sztabach, centralach, odpowiednie jego stopniem. Nadaje się na dowódcę pułku. Wzorowe wyniki pracy uzasadniają ocenę wyróżniającą*⁴⁸.

Drugą merytoryczną jednostką organizacyjną WBH w 1939 r. był Wydział Studiów, utworzony w 1936 r. Jego zadaniem była analiza konfliktów zbrojnych do 1914 r. na

⁴⁶ IJP, WBH, 6/27, Akta personalne ppłk. dypl. Józefa Moszczeńskiego.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

ziemiach II Rzeczypospolitej i poza jej granicami. Wnioski miały służyć planowaniu działań zbrojnych.

W 1939 r. Wydziałem kierował ppłk dypl. Alojzy Horak. Urodził się 10 sierpnia 1891 r. w Krakowie. Służył w 1 Drużynie Strzeleckiej we Lwowie, m.in. komendant Okręgu I. W czasie I wojny światowej został wcielony do armii austro-węgierskiej. W listopadzie 1918 r. ochotniczo wstąpił do 5 pp, następnie służył w DOG Warszawa, był m.in. szefem Oddziału I. Brał udział w III powstaniu śląskim, szef Oddziału I Naczelnej Komendy Powstańczej Górnego Śląska. W czasie pokoju służył w wydziałach organizacyjnych DOG Warszawa, Sztabu Generalnego, dowództw okręgów korpusów nr I i III oraz w oddziałach SG – III i V. W październiku 1924 r. ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. W linii służył na stanowisku szefa sztabu 4 DP, dowódcy 73 pp. 31 maja 1936 r. został przeniesiony w stan nieczynny na 12 miesięcy. 1 marca 1936 r. powołano go ze stanu nieczynnego do DOK nr V na stanowisko szefa sztabu. 18 lutego 1938 r. został przeniesiony do służby w WBH (szef wydziału). Obowiązki objął 9 marca 1938 r. Awansowany do stopnia porucznika – 1 maja 1918, kapitana – 1 grudnia 1919, majora – 1 czerwca 1922, podpułkownika – 1 stycznia 1928 r.

Podpułkownik dypl. Alojzy Horak nie posiadał ani fachowego przygotowania, ani też doświadczenia do służby w WBH. Można przypuszczać, że powodem przeniesienia do Biura była niesprawność lewej nogi (rana postrzałowa z 1915 r.), która uniemożliwiła kontynuowanie służby liniowej. Szef WBH, płk dypl. Bronisław Rakowski, opiniował go tylko za niepełny okres służby w 1938 r. *Jest zbyt krótko w Wojsk. Biurze Hist., aby już mógł dać wyniki swej pracy. Poszerza swą wiedzę fachową, bacznie śledzi literaturę wojskową. Dużo pracuje nad zagadnieniem szlachty zagrodowej i tu zdaje się osiągać dobre rezultaty. Jeszcze trudno określić jego przydatność do prac kierowniczych w Wojsk. B. Hist. Zdaje się, że najwięcej zamiłowania i zdolności posiada w dziedzinie organizacyjno-administracyjnej. Wyróżniają go: pracowitość, zdolności i szerokie ujmowanie wielu zagadnień*⁴⁹.

Został odznaczony: Krzyżem Niepodległości, Orderem Odrodzenia Polski V kl., srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem za Wojnę, Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości, srebrnym i brązowym Medalem za Długoletnią Służbę, Krzyżem Komandorskim Orderu Gwiazdy Rumunii.

W 1939 r. merytoryczną komórką organizacyjną WBH był Wydział Formacji Polskich. Pracownicy prowadzili kwerendy w archiwach zagranicznych i polskich, poszukiwali i gromadzili źródła dotyczące m.in. historii organizacji niepodległościowych – Związków i Drużyn Strzeleckich, POW, jednostek wojskowych – Legionów Polskich; polskich formacji zbrojnych powstałych w Rosji, Armii Polskiej we Francji; dziejów polskiej akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku oraz Warmii, Mazurach i Powiślu. Koordynowali też współpracę z autorami publikacji zamawianych przez Biuro⁵⁰.

W 1939 r. Wydziałem kierował kpt. Stanisław Librewski. Urodził się 1 października 1897 r. w Brzozowie w Małopolsce. Żołnierz II Brygady Legionów Polskich, działonowy pociągu pancernego „Smok” w 1919 r., następnie w szkołach podchorążych. Po 1921 r. służył w 56 pp i KOP. 19 stycznia 1932 r. został przydzielony do WBH, gdzie otrzymał zadanie opracowania historii 3 pp Legionów Polskich. 9 grudnia 1932 r. został przeniesiony do służby

⁴⁹ *Ibidem*, 6/16, Akta personalne ppłk. dypl. Alojzego Horaka.

⁵⁰ *Z dziejów służby...*, s. 23.

stałe w WBH na stanowisko referenta. 1 marca 1933 r. został kierownikiem referatu, 1 stycznia 1939 r. przesunięty na stanowisko szefa wydziału. Awansowany do stopnia podporucznika – 1 lutego 1920, porucznika – 8 czerwca 1922, kapitana – 1 stycznia 1930 r.

Od początku służby w WBH otrzymywał wybitne oceny roczne zarówno szefa Biura, gen. bryg. Juliana Stachewicza, jak i bezpośrednich przełożonych. Kierownik Samodzielnego Referatu Formacji Polskich, płk. dr Wacław Lipiński, w opinii służbowej za 1933 r. stwierdził: *Kpt. Librewski w roku obecnym, poza zajęciami normalnymi, objął sekretariat wydawnictwa „Dzieje wojenne Legionów” gdzie wykazał bardzo dużą inicjatywę i wybitne zdolności organizacyjnonaukowe*⁵¹. Ppłk. dypl. Edward Perkowicz, p.o. szefa WBH, w opinii za rok 1934 napisał: *Duże zdolności organizacyjne; wytrwałość i konsekwencja w wykonaniu. Bardzo duże i długoletnie doświadczenie w służbie liniowej, przy bardzo dobrych opiniach przełożonych wszystkich stopni (baon szkolny manewrowy w Rembertowie). Doskonale zna regulaminy, zdolny i wyszkolony. W zakresie nałożonej na siebie pracy wywiązał się bardzo dobrze. Zastępując szefa wydziału był na wysokości zadania. Pogłębił znajomość języka niemieckiego; udoskonalił się w metodzie pracy historycznej. Do pracy naukowej i w sztabach nadaje się b. dobrze*⁵². W kolejnych latach służby mjr dr Wacław Lipiński, kierownik Wydziału Formacji Polskich, był wobec niego bardziej krytyczny. W opinii służbowej za 1936 r. stwierdził: *Oficer zdolny, rzutki, o b. dużym zmyśle praktycznym, który wykona każdą pracę, niewymagającą specjalnych zdolności kontemplacyjnych. Cecha ogólna „zdrowy, chłopski rozum”*⁵³. W związku z tym proponował przenieść kpt. Stanisława Librewskiego do służby liniowej. *Do pułku! Szkoda kpt. Librewskiego przy pracy biurowej. Jego temperament, wartość, optymizm, połączone z pracowitością i dobrymi warunkami fizycznymi – winny wydać b. dobre rezultaty przy pracy wyszkoleniowej i dowódczej*⁵⁴. Sugestię bezpośredniego przełożonego zakwestionował szef WBH, płk. dypl. Bronisław Rakowski. Uchylił się od wystawienia oceny, ponieważ nie znał opiniowanego oficera (obowiązki szefa Biura objął dopiero 15 lutego 1936 r., a kpt. Stanisław Librewski w 1936 r. przez pół roku – od czerwca do listopada – uczestniczył w kursie doskonalącym w Rembertowie), ale zdecydował, że powinien pozostać w WBH przez co najmniej dwa lata, czyli do 1939 r. Kapitan Librewski cieszył się poparciem i zaufaniem szefa Biura, co znalazło wyraz w kolejnych rocznych opiniach bezpośredniego przełożonego. W ostatniej opinii za służbę w 1938 r. mjr doc. dr Wacław Lipiński stwierdził: *Wyniki b. dobre. Przy cechach charakteru omówionych wyżej, kpt. Librewski odznacza się wielką sumiennością, obowiązkowością i pracowitością. Pracuje zawodowo i prywatnie nad historią wojenną legionów. Wydał dużą pracę pt. „Ilustrowana historia legionów”. Dużo czyta, zwłaszcza wojskową literaturę niemiecką. Oficer nadający się do pracy sztabowej, ze względu na umiejętność samodzielnego myślenia i umiejętność wykonywania poruczonych zadań ze ścisłą dokładnością. Szef Biura podtrzymał opinię pierwszego przełożonego: Pracuje sumiennie, dokładnie i z inicjatywą, także pracę naukowo-historyczną opanował zupełnie dobrze. Powinien nadal pozostać w W.B.Hist.; ponadto nadaje się do szkolnictwa wojskowego na wykładawcę historii wojen*⁵⁵.

⁵¹ IJP, WBH, 6/24, Akta personalne kpt. Stanisława Librewskiego.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

Pracownicy Wydziału Wojny Światowe prowadzili kwerendę bibliograficzną w kraju i zagranicą. Dokonywali zakupów zagranicznych wydawnictw źródłowych oraz monografii, prowadzili korespondencję w językach obcych, przygotowywali ekspertyzy dotyczące zagadnień archiwalnych⁵⁶.

Również merytoryczną jednostką WBH był Wydział Wojen Dawnych, dawny referat Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego, włączony do Biura w 1927 r. Pracownicy prowadzili badania nad historią powstań narodowych z XIX w., współpracowali z krajowymi i zagranicznymi ośrodkami akademickimi oraz towarzystwami regionalnymi.

Kierownikiem Wydziału w 1939 r. był mjr Otton Laskowski, najznamienitszy historyk wojskowości zatrudniony w tym czasie w Biurze, choć posiadał jedynie magisterium z historii uzyskane tuż przed wybuchem II wojny światowej⁵⁷. Mimo to jako jedyny spośród kadry kierowniczej WBH posiadał stosowny tytuł naukowy.

Urodził się 23 marca 1892 r. w majątku Paduń w guberni tobolskiej. Podczas I wojny światowej został powołany do służby w armii rosyjskiej, odniósł ciężką ranę pod Wilnem. Działal w Naczelnym Polskim Komitecie Wojskowym. Ochotniczo wstąpił do 21 pp Wojska Polskiego. Wskutek odnowienia się rany hospitalizowany, w lipcu 1920 r. przeniesiony do WINW – referent, od 1 października 1921 r. kierownik referatu. 5 listopada 1927 r. został przeniesiony do WBH na stanowisko kierownika samodzielnego referatu. 1 lipca 1936 r. wyznaczony na stanowisko szefa wydziału. Awansowany do stopnia porucznika – 21 grudnia 1920, kapitana – 3 maja 1922, majora – 15 sierpnia 1924 r.

Niedowład nogi, konsekwencja wojennej rany, uniemożliwił kontynuowanie służby liniowej, wskutek czego został przeniesiony na stanowisko biurowo-organizacyjne. Zamiłowanie do nauk historycznych przejawiał od czasu rozpoczętej w 1922 r. służby w Wojskowym Instytucie Naukowo-Wydawniczym, gdzie kierował referatem historyczno-wojskowym. Warsztat pracy historyka wojskowości poznawał pod kierunkiem Wacława Tokarza, wybitnego badacza dziejów Polski. Rozwój naukowy kontynuował w WBH, gdy referat historyczno-wojskowy WINW został przyłączony do Biura w 1927 r. Podczas służby kierował odpowiedzialnymi i pracochłonnymi przedsięwzięciami, którym mógł podołać dzięki dużemu odczytaniu i talentowi badawczemu. Od 1928 r. redagował „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, periodyk naukowy publikujący prace dotyczące dziejów wojskowości polskiej i powszechnej pióra historyków zatrudnionych w instytucjach wojskowych i cywilnych uczelniach wyższych. Do wybuchu II wojny światowej ukazało się 10 tomów pisma. Redagował też *Encyklopedię wojskową*, której pierwszy tom ukazał się w 1931 r. z inicjatywy Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego oraz Towarzystwa Wiedzy Wojskowej. Wydawnictwo nie miało precedensu w polskiej historiografii. Major Laskowski dowiódł dużych umiejętności organizacyjnych, powołał zespół autorów haseł poświęconych dziejom wojskowości polskiej i powszechnej, wykazał się znajomością warsztatu historyka, zestawiając wykaz haseł encyklopedii i redagując ich treść. Ambitne, pracochłonne i wartościowe wydawnictwo zapewniło mu znaczące miejsce w historii polskiej historiografii wojskowej.

⁵⁶ *Z dziejów służby...*, s. 23.

⁵⁷ Otton Laskowski nie odbył studiów historycznych, ale został dopuszczony do obrony magisterium, które użył 21 VI 1939 r. Zob. B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa*, Toruń 2003, s. 201.

Major Laskowski popularyzował też historię oręża. W 1928 r. powołał Sekcję Historyczną Towarzystwa Wiedzy Wojskowej, w której był aktywnym członkiem⁵⁸.

Szef WBH, płk dypl. Bronisław Rakowski, oceniając jego służbę w 1938 r. stwierdził: *Pracuje badawczo nad zagadnieniem „Sobieski jako wódz”; zebranie materiałów posunęło się znacznie naprzód. Rezultaty możliwe dopiero po dłuższym okresie czasu. Redaguje „Wojskowy Przegląd Historyczny”; jest redaktorem „Encyklopedii wojskowej”; ogłosił drukiem kilka fragmentarycznych przyczynków do historii wojskowości i wojska okresu dawnej Rzeczypospolitej. Bardzo dobry specjalista wojen dawnych. Powinien pozostać nadal w W.B.Hist. na zajmowanym stanowisku szefa Wydziału. Zmysł badawczy i konstrukcyjny. Zainteresowania zbyt rozległe ze szkodą dla wydajności*⁵⁹.

W 1928 r. w WBH utworzono Wydział Archiwalnych Dokumentów Personalnych w celu zebrania wszystkich akt personalnych oficerów z lat 1918–1921 oraz odbudowania zespołów akt instytucji ewidencjonujących oficerów: Departamentu Personalnego MSWojsk., Oddziału V SG, Komisji Weryfikacyjnej itp. Miał on pracować tylko do końca 1932 r., ale jego działalność okazała się przydatna i w 1935 r. przekształcono go w Samodzielny Referat Oficerskich Dokumentów Personalnych. Referat opracował obsady oficerskie formacji biorących udział w wojnach i powstaniach lat 1918–1921⁶⁰.

W 1939 r. Referatem kierował mjr Stanisław Rogalski. Urodził się 31 października 1891 r. w Strurowie w województwie tarnopolskim. 1 października 1914 r. został wcielony do armii austro-węgierskiej. 6 maja 1919 r. na ochotnika wstąpił do Wojska Polskiego. Do 1921 r. w służbie kwatermistrzowskiej – Dowództwa Grupy „Wschód”, Dowództwa Etapów 6 Armii. Następnie służył w Oddziale V SG, gdzie od 28 marca 1923 r. był kierownikiem kancelarii, a także Biurze Personalnym MSWojsk. i PKU w Żywcu. 31 maja 1930 r. został przeniesiony na stanowisko kierownika referatu w Wydziale Archiwalnych Dokumentów Personalnych WBH. 1 marca 1935 r. przesunięty na stanowisko kierownika Archiwum Samodzielnego Referatu Oficerskich Dokumentów Personalnych. Awansowany do stopnia kapitana – 1 czerwca 1919, majora – 19 marca 1939.

Przez cały okres służby w WBH otrzymywał bardzo dobre opinie przełożonych: *Wybitny na zajmowanym [stanowisku], przydatny i na wyższe stanowiska administracyjno-kancelaryjne, a nawet archiwalne, o ile będzie tam prowadzony ogólnie. Doświadczenie bardzo duże w fachu na szczeblu MSWojsk. i Szt. Gen. zainteresowania i uzdolnienia pokrywają się. Oficer bardzo dobry. Jako fachowiec wyszkolony wybitnie*⁶¹. Ocenę potwierdziła opinia szefa WBH, płk. dypl. Bronisława Rakowskiego, z 1938 r.: *Wybitnie sumienny i pracowity. Osiągnął w roku bieżącym dobre rezultaty w pracy naukowej nad kartoteką oficerów uczestników wojny 1918–1921*⁶².

Archiwum Fotografii i Filmów Wojskowych od czerwca 1930 r. znajdowało się w etacie WBH⁶³. W 1939 r. kierował nim Czesław Sałatko-Petryszczo. 31 grudnia 1938 r. w stopniu kapitana został przeniesiony w stan spoczynku. Urodził się 5 lipca 1890 r. w Odessie.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 202–203, 209–210.

⁵⁹ IJP, WBH, 6/22, Akta personalne mjr. Ottona Laskowskiego.

⁶⁰ *Z dziejów służby...*, s. 24–25

⁶¹ Opinia za 1934 r.

⁶² IJP, WBH, 6/30, Akta personalne kpt. Stanisława Rogalskiego.

⁶³ *Z dziejów służby...*, s. 25.

14 lutego 1916 r. został wcielony z poboru do armii rosyjskiej. Ochotniczo wstąpił do oddziałów polskich w Rosji. Działał w Związku Wojskowych Polaków, zastępca sekretarza Okręgu Odessa oraz w Związku byłych Wojskowych Polaków i Organizacji Werbunkowo-Agitacyjnej, sekretarz Okręgu Odessa. Od listopada 1918 r. służył w Wojsku Polskim, m.in. w Ochotniczym Oddziale Odsieczy Lwowa (adiutant), Instytucie Wojskowo-Geograficznym (dca oddz. sztab.) oraz w 1 pułku czołgów, ukończył Centralną Szkołę Czołgów. W 1928 r. został przeniesiony do Biura Ogólno-Administracyjnego MSWojsk. Od 31 stycznia 1929 r. w WBH najpierw na stanowisku referenta, a od 31 maja 1933 kierownika referatu. 31 grudnia 1938 r. został przeniesiony w stan spoczynku. Bezpośredni przełożony ppłk dypl. Alojzy Horak, oceniając jego służbę w 1938 r., napisał: *W pracy okazuje dużo skrupulatności i dobrej woli. Wyniki przeciętne. Nadaje się do pracy kulturalno-oświatowej, kierownika pracowni fotograficznej, inżyniera rolnika. Na zajmowanym stanowisku odpowiada w zupełności. Szef WBH ocenił go lakonicznie: Pilny i sumienny wykonawca*⁶⁴.

Samodzielnym Referatem Budżetowo-Wydawniczym kierował w 1939 r. mjr Włodzimierz Rupniewski. Urodził się 15 marca 1893 r. we Włocławku. W czerwcu 1916 r. został wcielony do armii rosyjskiej. W grudniu 1917 r. wstąpił do Związku Wojskowych Polaków 9 Armii (członek zarządu), 1 stycznia 1918 r. wstąpił do Związku Wojskowego Polaków Frontu Rumuńskiego (członek zarządu i sekretarz wydziału wojskowego). Służył w polskich formacjach w Rosji i organizacjach niepodległościowych – II Korpusie Polskim w Rosji, Organizacji Werbunkowo-Agitacyjnej w Kijowie (zastępca Komendanta Głównego). Od kwietnia 1920 r. służył w radiowywiadzie Oddziału II NDWP i SG, m.in. szef Wydziału Szyfrów Obcych. W linii służył od 1923 r. w 59 pp, 15 DP (II oficer sztabu) i 61 pp. 16 lipca 1928 r. został przydzielony do WBH na stanowisko referenta. 1 lutego 1933 r. przesunięty na stanowisko kierownika Samodzielnego Referatu Wydawniczego WBH. Awansowany do stopnia podporucznika – 20 maja 1920, porucznika – 6 grudnia 1921, kapitana – 8 czerwca 1921, majora – 19 marca 1939 r. Szef WBH, płk dypl. Bronisław Rakowski, oceniając go w 1938 r., stwierdził: *Bardzo dobry administrator. Bardzo dobrze kieruje samodzielnym referatem budżetowo-wydawniczym W.B.Hist. Położył duże zasługi przy ustaleniu wewnętrznego typu wydawnictwa. Jest skarbnikiem Instytutu J. Piłsudskiego i w tej dziedzinie osiąga wybitne wyniki pracy. Bardzo dobry kierownik samodzielnego referatu. Nadaje się na stanowisko kierownicze w dziedzinach budżetowych, organizacyjno-administracyjnych i wydawniczych*⁶⁵.

Ogólna Komisja Orzekająca, powołana w maju 1938 r., wydawała zaświadczenia o czynnym udziale w walkach o niepodległość Polski osobom, które nie należały do żadnych organizacji niepodległościowych lub członkom organizacji niepodległościowych, których dokumentacja poświadczająca służbę zaginęła⁶⁶.

Kancelarią WBH kierował rtm. Jan Gogolewski. Urodził się 5 listopada 1896 r. w Warszawie. Podczas służby w POW używał pseudonimu „Jasieńczyk”. Ochotniczo wstąpił do 4 puł Wojska Polskiego. Następnie w 61 pp. Odnosił ciężką ranę na froncie, w walkach pod wsią Riazuny, która uniemożliwiła kontynuowanie służby liniowej. Jako inwalida wojenny (proteza prawej nogi) 1 stycznia 1923 r. został przeniesiony do Sekcji Historycznej SG na stanowisko archiwisty, a 17 stycznia tegoż roku – kierownika kancelarii. Po tworzeniu WBH

⁶⁴ IJP, WBH, 6/3, Akta personalne kpt. Czesława Sałatko-Petryszczo.

⁶⁵ *Ibidem*, 6/32, Akta personalne kpt. Włodzimierza Rupniewskiego.

⁶⁶ *Z dziejów służby...*, s. 26.

przeniesiony bez zmiany przydziału. 15 września 1933 r. został przeniesiony na stanowisko referenta WBH. Z dniem 1 lipca 1936 r. mianowany oficerem do zleceń szefa WBH.

Początkowo oceniany jako oficer dobry (1923), przeciętny (1924), w następnych kwalifikacjach odnotowano postęp w służbie. Oceniany jako bardzo dobry oficer m.in. przez szefa WBH gen. bryg Juliana Stachewicza. Gorzej ocenił go ostatni szef WBH. W opinii z 21 listopada 1936 r. stwierdził: *Inwalida. Swe obowiązki spełnia przeciętnie. W jego dziale pracy nie panuje taki porządek, jaki powinien, biorąc pod uwagę wielokrotne pełnienie jednej i tej samej funkcji.* W ostatniej opinii z 22 listopada 1938 r. stwierdził: *W pracy na ogół sumienny. Nadaje się do prac kancelaryjnych i administracyjnych*⁶⁷.

Załącznik 1

Obsada personalna WBH, według stanu z 31 sierpnia 1939 roku⁶⁸

- I. 1) Szef Wojskowego Biura Historycznego – płk dypl. RAKOWSKI Bronisław
 2) Zastępca –
 3) Oficer do zleceń – rtm. GOGOLEWSKI Jan
- II. SEKRETARIAT:
 4) Sekretarz administrac. – u.c. VII gr. PIETRYSZYN Roman
 5) Pomocnik kancelaryjny – „- IX „- SZYMCZAK Wincenty
 6) Pomocnik administrac. – „- VIII „- SZABELSKA Feliksa
 7) Pomocnik kancelaryjny – „- IX „- GILEWICZ Anna
 8) Pomocnik kancelaryjny – „- X „- GŁOWIŃSKA Bronisława
 9) Starszy woźny – n.f. X „- JAGŁA Franciszek
 10) W o ź n y – „- X „- KULPA Jan
 11) W o ź n y – „- X „- NOWICKI Wiktor
- III. WYDZIAŁ WOJNY POLSKIEJ:
 12) Szef Wydziału – ppłk dypl. MOSZCZEŃSKI Józef
 13) Zespół Studiów Źródłowych – mjr „- KOSINA Jan
 14) Zespół Studiów Źródłowych – –
 15) Zespół Studiów Źródłowych – –
 16) Kierownik Referatu Historii Organizacji Armii – –
 17) Kierownik Referatu Historii Oddziałów – kpt. ZIELIŃSKI Hugon

⁶⁷ IJP, WBH, 6/15. Akta personalne rtm. Jana Roberta Gogolewskiego.

⁶⁸ *Z dziejów służby...*, s. 216–221

- 18) Kierownik Referatu Ogólnego – rtm. PNIEWSKI Tomasz
 19) Referat Bibliograficzny – –

IV. WYDZIAŁ STUDIÓW:

- 20) Szef Wydziału – ppłk dypl. HORAK Alojzy
 21) Kierownik Referatu Studiów Operacyjnych – –
 22) Kierownik Referatu Studiów Taktycznych – v a c a t
 23) Kierownik Referatu Bibliograficznego – rtm. LISZKO Henryk

V. WYDZIAŁ FORMACJI POLSKICH:

- 24) Szef Wydziału – kpt. LIBREWSKI Stanisław*
 25) Kierownik Referatu Studiów – v a c a t
 26) Referat Ogólny – u.c. VIII gr. mgr CZYŻKOWSKI [Władysław]
 27) Referat Bibliograficzny – „- VIII -„- mgr DEREŃ [Andrzej]

VI. WYDZIAŁ WOJNY ŚWIATOWEJ:

- 28) Szef Wydziału – –
 29) Kierownik Referatu Studiów – –
 29a) „- „- „- – –
 30) Referat Ogólny – –
 31) Kierownik Referatu Bibliograficznego – –
 32) Referendarz – u.c. VIII gr. dr JASNOWSKI J[ózef]

VII. WYDZIAŁ WOJEN DAWNYCH:

- 33) Szef Wydziału – mjr LASKOWSKI Otton
 34) Kierownik Referatu Studiów – u.c. VII gr. dr PŁOSKI Stan[isław]
 35) Referat Bibliograficzny – „- VIII -„- mgr LATKOWSKA M[aria]
 36) Referendarz – –

VIII. SAMODZIELNY REFERAT OFIC. DOKUMENTÓW PERSONALNYCH:

- 37) Kierownik Sam. Referatu – mjr ROGALSKI Stanisław
 38) Podreferendarz – u.c. VI gr. MALINOWSKI Bron.
 39) Pomocnik administrac. – „- VII -„- WOLSKA Anna
 40) Pomocnik administrac. – „- VII -„- KŁOSOWSKI Jan
 41) Pomocnik administrac. – „- VIII -„- SZULCÓWNA Wład.
 42) Pomocnik kancelaryjny – „- IX -„- SUSZYŃSKA Maria

* Od 1 I 1939 r. wz. szefa wydziału.

- 43) Starszy woźny – n.f. XI -,- CHABELSKI Józef
 44) Woźny – -,- XI -,- GAWIN Henryk

IX. ARCHIWUM FOTOGRAFII I FILMÓW WOJSKOWYCH:

- 45) Podreferendarz – u.c. VIII gr. SAŁATKO-PETRYSZCZO Czesław
 46) Pomocnik techniczny – –
 47) Pomocnik techniczny – -,- X gr. KOWALEWSKI Edmund

X. SAMODZIELNY REFERAT BUDŻETOWO-WYDAWNICZY:

- 48) Kierownik Sam. Referatu – mjr RUPNIEWSKI Włodzimierz
 49) Podreferendarz – u.c. VII gr. mgr OPPMANOWA R[enata]

XI. SAMODZIELNY REFERAT ZAŚWIADCZEŃ:

- 50) Kierownik Sam. Referatu – –
 51) Podreferendarz – u.c. VIII gr. JELENIEWSKI Włodz[imierz]
 52) Podreferendarz – -,- IX -,- STUMPFOWA Natalia

XII. PLACÓWKA ARCHIWALNA:

u.c. ZAWADZKI Waclaw	}	Personel wchodzi w skład Archiwum Wojskowego. W stanie WBH niewskazany
u.c. MICHALSKI Jan		
u.c. RUDNICKI Zygmunt		

XIII. OGÓLNA KOMISJA ORZEKAJĄCA:

Przewodniczący	– ppłk dypl. HORAK Alojzy:	} niezależnie od pełnionej dotych- czas funkcji
Członkowie:	– kpt. LIBREWSKI Stan[isław]	
Sekretarz:	– kpt. KOBAK Kajetan	
Personel manipul.	– u.c. IX gr. GRAGOWSKI Jan	
	– -,- VIII -,- KAMIONKOWA Leona	
	– -,- IX -,- ANDROLEWSKA Apolonia	
	– -,- X -,- ŻEBROWSKA Nadzieja	
PRACOWNIA NAUKOWA W WILNIE	– u.c. dr CHARKIEWICZ Walerian	
	opłacany z kredytów rzeczowych	

U w a g a: Poza tym w Wojskowym Biurze Historycznym figurują:

I

Oficerowie i urzędnicy wojskowi w stanie faktycznym WBH

- a) 1) mjr kontr. WALIJSKI Arkadiusz
 b) 1) u.c. IX gr. SCHNAJDER Maria – przydzielona do W.B.H. do Ref. Zaświadczeń od 1 II 1939 r. 31 VII 1939 przedłużenie przydziału do 31 X 1939 r. (R.W. nr 29/39)
 c) u.c. dietariusze opłacani z kredytów rzeczowych opracowujący następujące zagadnienia:
 1) dr SEREJSKI Marian – Ustawodawstwo wojsk. 1918–1920

2)	-	- Historia wojenna Leg. Pol. T. I
3)	mgr MENCEL Tadeusz	- Historia wojenna Leg. Pol. T. II
4)	-	- Historia 1 p.uł. Leg. Pol.
5)	mgr NIESIOŁOWSKI Adam (do 31 VII 1939 r.)	- Lista strat Leg. Pol. 1914-1918
6)	u.c. KOBYŁECKI Witold	- Stany liczbowe wojska 1918-1921
7)	-,- SZCZEPKOWSKA Jadwiga	- Lista strat Leg. Pol. 1914-1918
8)	-,- ZAGÓRSKA Halina	- maszynistka
9)	-,- SZUNIEWICZÓWNA Wanda	- kartoteka archiwalna POW

II

Urzędnicy cyw. niewykazywani w stanie faktycznym WBHist.

A. W Samodzielnym Referacie Zaświadczeń

1)	Opłacana przez Zarząd Główny Zw. POW	- u.c. STANISŁAWSKA Janina
2)	Opłacani przez Fundusz Pracy DOK Nr 1	- u.c. ŚLIWIŃSKI Mieczysław - ,- WIECZORKÓWNA Kazimiera - ,- [MENCEL] Tadeusz ⁶⁹

B. W kartotece archiwalnej

urz. de KLEIST Michalina	opłacane przez Ministerstwo Opieki Społecznej
-,- PODCZASKA Maria	

W Referacie Bibliograficznym Pana Marszałka Śmigłego-Rydza

MANIKIEWICZ Szczepan introl.	- opłac. przez Fundusz Pracy DOK nr 1

C. W Ogólnej Komisji Orzekającej

1) u.c. WIDNER Zdzisław	} opłac. przez Fundusz Pracy DOK nr 1
2) -,- TYCZYŃSKA Stefania	
3) -,- FILIPOWICZOWA Maria	

D. W placówce archiwalnej

1) p. LITYCH Teodora	- opłacana przez Fundusz Pracy DOK nr 1

III

Ponadto pracuje nad zagadnieniami i jest opłacany przez Kierownictwo Marynarki Wojennej

u.c. TAUBE Karol	- Historia Marynarki Wojennej

⁶⁹ Przekreślony dopisek ręczny.

Obsada personalna WBH, według stanu z 7 września 1939 roku⁷⁰**a) Wojskowe Biuro Historyczne**

Ppłk dypl. Alojzy Horak – szef
Mjr Otton Laskowski – zastępca
Mjr dypl. Jan Kasina – kierownik referatu
Mjr. Stanisław Rogalski – kierownik Samodzielnego Referatu
Mjr Włodzimierz Rupniewski
Mjr Jerzy Wądołkowski
Rtm. Jan Gogolewski
Rtm. Henryk Liszko – kierownik referatu
Kpt. Kajetan Kobak – kierownik referatu
Kpt. Stanisław Liberski – szef wydziału
Kpt. Otton Zieliński
Kpt. Cyprian Dobrowolski
Por. Adam Tabian – kierownik biblioteki i archiwum GISZ
Kpt. st. sp. inż. Czesław Sałatko-Petryszczo
Dr Józef Jasnowski
Mgr Regina Opmanowa
Mgr Władysław Czyszkowski
Mgr Andrzej Dereń
Mgr Tadeusz Mencil
Władysława Szulcówna
Wincenty Szymczak
Jadwiga Szczepkowska
Aleksander Szczepkowski
Władysława Wieczorkowska
Mieczysław Śliwiński
Zdzisław Widner
Jan Kulpa
Wiktor Nowicki
Józef Czaberski

b) Archiwum Wojskowe

Mjr Bolesław Waligóra – kierownik
Kpt. Wiktor Brummer – kierownik działu i zastępca kierownika Archiwum
Wojskowego
Kpt s.s. Wojciech Popławski
Por. s.s. Marian Bourdon

⁷⁰ IJP, WBH, 6, Załącznik do Rozkazu wewnętrznego nr 1, z 7 IX 1939 r.

Dr Jan Giergielewicz
Wacław Zawadzki

c) **Biuro Kapituły Orderu Virtuti Militari**

Kpt. Franciszek Sakowski – zastępca szefa Biura Kapituły
St. strz. Franciszek Skorupiński
Józef Foks

Ogólny stan: 17 oficerów, 16 urzędników cywilnych, 4 woźnych

Dwóch kierowców z PKP.

*

Rozkazem gen. bryg. Mariana Kukiela z 4 marca 1940 r. WBH zostało odtworzone we Francji, jako część Ministerstwa Spraw Wojskowych z siedzibą w Paryżu.

SUMMARY

Konrad Paduszek, Witold Rawski, The Military History Office and its Staff in 1939

In 1939, The Military History Office (MHO) was the only specialized institution of the Polish Army conducting researches on the history of the Polish and foreign armed forces. According to the order of the Minister of Military Affairs appointing the MHO, the tasks of the institutions had to rely on the collection of documentation, preparation of researches' results and publication of historical studies concerning the Polish wars in the period from 1918 to 1920, the publication of source materials. Ultimately, it was an extensive establishment about large scholarly achievements, and cooperating with many scientific institutions in the country. In February 1939, it numbered almost 90 employees, 64 civilians and 25 military men. On 5th September, the MHO together with subordinating to him the Military Archives was evacuated from Warsaw. The route through Brest – Luninets – Rivne – Ternopil – Kopychyntsi – Horodecka arrived to the Polish-Romanian boarder. On 17th September 1939, the evacuative column crossed the boarder. In the territory of Romania, the route ran through Chernivtsi – Foscani – Baile Herculane – Targoviste. The surviving archives of the MHO were evacuated by France and Portugal to the United States. On 31st August 1939, the vacancy of the MHO amounted to 64 persons, but in fact the vacancy were 87 employees together with 23 persons employed outside.

РЕЗЮМЕ**Конрад Падушек, Витольд Равски, Военно-историческое бюро и его кадры
в 1939 году**

В 1939 г. Военно-историческое бюро (ВИБ) являлось единственным специализированным учреждением Войска Польского, которое занималось научными исследованиями по истории польских и зарубежных вооружённых сил. Согласно с приказом министра военных дел о создании ВИБ, задание данного учреждения заключалось в: сборе документации, обработке результатов исследований и публикации исторических работ, которые касались польских воинов 1918–1920 гг., публикации исторических источников. ВИБ являлось учреждением, которое имело значительные научные достижения и сотрудничало с многими научными организациями в стране. В феврале 1939 г. бюро насчитывало почти 90 работников, у том числе 64 гражданских лица и 25 военнослужащих. 5 сентября военно-историческое бюро вместе с подчинённым ему военным архивом было эвакуировано из Варшавы. Через Брест, Лунинец, Ровно, Тернополь, Копычинцы и Городечко бюро добралось к польско-румынской границе. 17 сентября 1939 г. эвакуационная колонна ВИБ перешла госграницу. Сохранившиеся архивные материалы ВИБ были эвакуированы через Францию и Португалию в США. 31 августа 1939 г. в штате ВИБ числилось 64 чел., но в действительности, вместе с 23 новыми сотрудниками, бюро насчитывало 87 работников.